

Кабельнікова Н.В. Подолання фонематичних помилок у молодших школярів на початкових етапах оволодіння навичками письма // Початкова школа. – №4. - 2017. – С.11-13.

*Кабельнікова Наталія Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри природничо-
математичних дисциплін та логопедії
Херсонського державного університету*

ПОДОЛАННЯ ФОНЕМАТИЧНИХ ПОМИЛОК У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ПОЧАТКОВИХ ЕТАПАХ ОВОЛОДІННЯ НАВИЧКАМИ ПИСЬМА

Письмо є складним психофізіологічним процесом не тільки для дітей шестирічного віку, але й для молодших школярів в цілому, успішність навчання письма значною мірою залежать від готовності учнів оволодіти цією навичкою, а також від методичного забезпечення уроків навчання грамоти [1].

Жодна дитина не може одразу навчитися абсолютно правильно читати і писати. Всі діти проходять стадію первісного навчання, коли під час письма спостерігаються специфічні (не пов'язані з правилами граматики) помилки. Однак, в одних першокласників по мірі опанування технічною та смисловою сторонами письма вони поступово зникають, а в інших – мають стійкий характер або навіть збільшується їх кількість. Відповідно, ці діти зазнають на подальших етапах навчання значних труднощів під час опанування не тільки предметами мовного циклу, але й іншими дисциплінами шкільної програми [3]. Першим, хто помічає проблему у дитини є саме вчитель початкових класів, рекомендуючи батькам звернутися за консультацією до логопеда. Однак часто буває так, що за певних причин учень не може одержати

логопедичну допомогу, і перед вчителем постає завдання самому розібратися в причинах виникнення помилок на письмі та не допустити їх закріплення.

Проблемою оволодіння навичками письма дітьми із нормальним мовленнєвим розвитком присвячено дослідження Л.Айдарової, А.Бородич, В.Гербової, М.Львова, О.Струніної О.Ушакової та ін. Особливості засвоєння писемного мовлення досліджували науковці (І.Зимня, В.Глухов, І.Лазарева, Р.Левіна, О.Леонтєєв, І.Садовнікова, Л.Спірова, Н.Чередниченко, А.Ястребова та інші) у психологічному, загальнодидактичному та корекційному (логопедичному) аспектах. Однак подальшої розробки потребує проблема методичного забезпечення психолого-педагогічної допомоги корекційно-розвивального напрямку, яку може надати вчитель початкових класів на етапі первинного формування навичок письма у першокласників в умовах загальноосвітньої школи.

Відомим є той факт, що процес оволодіння дитиною письмом пов'язаний зі значними труднощами, оскільки для розвитку автоматизованих навичок письма важливе значення мають такі передумови:

- сформованість усного мовлення, вільне володіння ним, здатність до аналізу і синтезу усного мовлення;
- сформованість просторового сприйняття і просторових уявлень, а саме: орієнтування в поняттях «ліворуч», «праворуч», у схемі власного тіла, у просторі;
- розвиток координованих дрібних рухів рук;
- формування здорово-моторних і слухо-моторних координацій;
- сформованість довільної діяльності, вміння регулювати власні дії, застосовувати вольові зусилля [2, с.79].

Серед причин, що можуть зумовлювати виникнення стійких труднощів під час опанування дітьми письмом виділяють наступні: спадковість (сімейні випадки, які мають тенденцію до повторення вибіркової нездатності оволодіти письмом) ; затримка у формуванні певних функціональних систем, що беруть участь у процесі засвоєння писемного мовлення (систем мови та

мовлення); мінімальна мозкова дисфункція; труднощі формування процесу латералізації (встановлення доміантної півкулі); порушення праксису і гнозису, що забезпечує сприйняття простору і часу (внаслідок чого діти зазнають труднощів під час встановлення вихідної точки просторової та часової послідовності); порушення синтезу слухових та зорових подразників на рівні кори головного мозку; білінгвізм (особливо це стосується споріднених мов, внаслідок явища інтерференції); афективні розлади (розлади поведінки), тощо [4, с.69].

Оскільки письмо формується на основі достатньо розвинутого усного мовлення, саме сформованість усного мовлення розглядається як одна з провідних умов опанування навичками письма. Серед усіх специфічних труднощів, що виникають на письмі у першокласників, численну групу складають стійкі помилки у вигляді змішування опозиційних приголосних, близьких за акустико-артикуляційними ознаками ($[b] - [n]$, $[d] - [m]$, $[c] - [z]$, $[ш] - [c]$, $[m] - [m']$, $[л] - [л']$, $[ц] - [c]$, $[ц] - [m]$ та ін). Кількість цих помилок не завжди є постійною, вони відрізняються варіативністю. На це впливає як складність тексту, так і установка учня. Часто спостерігається випадки, коли в диктантах помилок порівняно небагато, а в зошитах з математики їх кількість зростає. У першому випадку дитина звертає увагу на помилки, а в другому – концентрується тільки на арифметичних операціях. Подібні явища виникають внаслідок несформованості в учня здатності до диференціації фонем за акустичними ознаками або нестійкість цього процесу, при цьому порушень звуковимови у дитини немає [5].

Психолого-педагогічну роботу з розвитку та корекції фонематичних порушень на письмі у першокласників вчителю рекомендується проводити у наступній послідовності (на прикладі диференціації звуків $[c]$ – $[ш]$):

1. Диференціація ізольованих звуків $[c]$ і $[ш]$

Під час виконання вправ з опорою на промовляння звуків, на зорове сприйняття артикуляції та на кінестетичні відчуття уточнюються, що під час промовлення звука $[c]$ губи розтягнуті в усмішці, а під час промовляння

звука [ш] губи витягнуті вперед „рупором”. Звертають увагу учнів на те, що кінчик язика у процесі вимови звука [с] притискається до альвеол нижніх різців, а звука [ш] – кінчик язика підіймається до твердого піднебіння. За допомогою тактильного відчуття тильною стороною долоні виявляють, що повітряний струмінь під час промовлення звука [с] вузький і холодний, а звука [ш] – широкий, розсіяний і теплий. Мовленнєві звуки порівнюються з немовленнєвими. Для цього використовуються картинки, на яких зображені, наприклад, змія і вода, яка тече з крану. Звук [с] співвідносився з шумом води, що тече з крану, звук [ш] – з шипінням змії.

Для закріплення вміння диференціювати звуки учням можна запропонувати такі вправи:

1. Визначити звуки за беззвучною артикуляцією.
2. Визначити артикуляцію звука, який вимовив учитель, при цьому з метою виключення опори зорового сприйняття нижню частину обличчя дорослий прикриває.

II. Диференціація звуків [с] і [ш] у складах

Педагогічна робота у цьому напрямі також проводиться на основі слухового і кінестетичного контролю.

Використовують вправи на диференціацію відповідних звуків під час промовляння:

1. Повторення складів із звуками [с] і [ш], спочатку з однаковим, потім з різними голосними:

<i>ша-са</i>	<i>са-шу</i>	<i>са-ши</i>	<i>со-ша</i>	<i>су-ша</i>
<i>са-шо</i>	<i>ша-су</i>	<i>ша-си</i>	<i>шо-са</i>	<i>шу-ша</i>
<i>ша-со</i>	<i>шо-со</i>	<i>шу-суши-си</i>		
<i>си-ша</i>	<i>саи-шас</i>	<i>сои-шос</i>	<i>суи-шус</i>	
<i>ши-са</i>	<i>саи-шус</i>	<i>шос-суи</i>	<i>шис-сои</i>	

2. Читання складів та їх запис під диктовку.

З метою слухової диференціації звуків учням для виконання можна запропонувати наступні вправи:

1. Підняти відповідну букву після промолення складів зі звуками [c] і [ш]: *ca, ша, co, ci, шу, ши, ше, су*.

2. Придумати склади зі звуками [c] і [ш].

3. Змінити склади, замінюючи звук [c] на звук [ш].

4. Диктанти складів зі звуками [c] і [ш].

III. Диференціація звуків [c] і [ш] у словах

Робота у цьому напрямі проводиться на фоні уточнення звукової будови слова. Використовують різні форми фонематичного аналізу: встановлення наявності чи відсутності звука в слові, виокремлення першого й останнього звука, виявлення послідовності, кількості звуків у слові, місце звука по відношенню до інших звуків у слові.

Учням пропонують для виконання наступні вправи:

1. Виявити, який звук ([c] або [ш]) у словах. Учитель називає слова, у яких звуки [c] і [ш] знаходяться на початку, в кінці, у середині слова (наприклад: *слон, сумка, шуба, скатертина; мишка, ковбаса; насос, шишка, тишу, кішка, говориш* та ін.).

2. Виявити місце звуків [c] і [ш] у словах (початок, кінець, середина). Спочатку уточнюється, який звук у слові ([c] або [ш]), потім визначається його місце у слові (наприклад: *стілець, шафа, шофер, конюшина, сани, коси, миша, ліс, овес, миска, машина*).

3. Підібрати слова із звуком [c] або [ш] на початку слова, потім в кінці і далі в середині слова.

4. Розкласти картинки зі звуками [c] або [ш] під відповідними буквами.

5. Записати слова у два стовпчика: у перший – слова зі звуком [c], у другий – зі звуком [ш].

6. Пояснити значення слів *миска, мишка*. Порівняти звуковий склад цих слів, знайти, у чому його різниця.

7. Порівняти графічні схеми слів. Відмітити синім кольором кружечок, який позначає звук [c], зеленим – кружечок, який позначає звук [ш] (наприклад: *сир, шум, каша, коси, стовб, каска, каштан*).

8. Вставити у слова пропущені букви «с» і «ш».
9. Словникові диктанти зі словами, які мають у своєму складі букви «с» і «ш».
10. Складання слів, в яких є звуки [с] і [ш] та запис їх у зошит.
11. Відгадування загадок. Визначення у відгадках позиції звука [с] або [ш], запис відгадок у зошит. Наприклад:

*Улітку і взимку
одне вбрання у нас.*

*А можна нас побачити,
як Новий рік у вас.*

(Сосна)

*Навесні цвітуть, мов свічі,
заглядають сонцю в вічі.*

*А під осінь ті свічки
вдягнуть з голок кожушки.*

(Каштан)

*Дуже товсті ноги маю,
ледве їх пересуваю.*

*Сам високий я на зріст,
замість рота в мене - хвіст.*

(Слон)

*У садочку понад тином
я зробив йому хатину.*

*Він навколо одбивився,
засміявсь і оселився.*

(Шпак)

IV. Диференціація звуків [с] і [ш] у реченнях

З метою усунення помилок, зумовлених порушенням диференціації близьких за акустичними ознаками звуків на слух на цьому етапі можна учням запропонувати для виконання наступні вправи:

1. За сюжетними картинками скласти речення, в яких є слова зі звуком [с] або [ш], назвати ці слова у реченні, встановити місце заданого звука у слові. Записати речення у зошит.

2. Повторити речення зі словами, у яких наявні звуки [с] і [ш]. Назвати слова зі звуками [с] і [ш]. Наприклад:

У лісі шумить сосна. На деревах поспіли смачні абрикоси. У лисиці пухнастий хвіст. У Наталки шовкова хустина. Світлана одягла теплу шубу. Бабуся подарувала Сашку іграшковий літак. Дідусь приніс великого сома.

3. За предметними картинками скласти речення, в яких є слова зі звуками [с] і [ш], записати у зошит. Наприклад: учням пропонують картинки: кішка, сад, мишка, машина. Перед записом речень визначають, позицію звука ([с] або [ш]) у словах-назвах картинок.

4. Доповнити речення словом. Пропонують речення, які можна доповнити словами-квазіомонімами. Наприклад:

Мама зварила смачну ... (кашу). Гроші платять у ... (касу). Солдат одягнув на голову ... (каску). Мишко їсть ложкою ... (кашку).

5. Вставити у слова речення пропущені букви «с» і «ш». Наприклад:

У ...афі ви...ить ко...тюм. Під ногами ...еле...тить ...ухе ли...тя. В ...адку ви...ять ...тиглі яблука та ...ливи. ...ани ...легко ковзають по ...нігу. По..уд ...тоїть у ...афі.

6. Вибірковий диктант. Вибрати із речення і записати слова зі звуками [с] і [ш] у два стовпчики. Наприклад:

Сонечко світить яскраво. У лісі шумлять сосни. Дідусь спить на дивані. Мишко збирає сливи. Соня годує кішку. У пеналі синій фломастер. Лисиця спіймала мишку. Петро приніс додому шишки.

V. Диференціація звуків [с] і [ш] на матеріалі текстів

Під час роботи у цьому напрямі учням пропонують виконати наступні вправи:

1. Скласти розповідь за серією сюжетних картинок з використанням слів, у яких є звуки [с] і [ш].

2. Вставити в текст пропущені букви «с» і «ш».

У садку

У на...ому ...адку гарно. До...тигли ви...ні ...ливи. На гілках ви...ять великі гру...і. Діду...ь добре доглядає ...адок.

7. Диктант текстів із словами, у яких є букви «с» і «ш».

У нашій кімнаті

Наша кімната велика. Біля стіни стоїть шафа. У шафі висять пальта, костюми і сукні. У куті стоїть стол. На столі - іграшки. У стола - крісло. У кріслі сидить бабуся.

Лисиця і мишеня

У норці було мишеня. Мишеня вийшло з нірки. Лисиця побачила мишеня. Лисиця стала ловити мишеня. Мишеня забігло у нірку.

Аналогічно проводиться робота і з диференціації інших пар опозиційних звуків, які дитина не розрізняє на слух (дзвінких і глухих; африкат і звуків, які входять до їх складу, твердих та м'яких звуків).

Така поетапна робота з використанням спеціально підібраного мовленнєвого матеріалу дасть можливість учителю сформувати в першокласників здатність розрізняти звуки на слух, співвіднести їх з відповідними буквами та попередити закріплення помилок такого типу на письмі.

Література:

1. Дубровинская Н.В. Психофизиология ребенка: Психофизиологические основы детской валеологии [уч. пособие] / Н.В.Дубровинская, Д.А.Фарбер, М.М.Безруких. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 144 с.
2. Корнев А.Н. Нарушение письменной речи у детей / А.Н. Корнев. – М.: Академия, 1997. – 202с.
3. Методичні рекомендації щодо усного і письмового мовлення молодших школярів. Норми оцінювання знань, умінь і навичок / за ред.А.М. Заїки – К.: Магістр-S, 2000. – 188 с.
4. Парамонова Л.Г. Предупреждение и устранение дисграфии у детей / Л.Г.Парамонова. – СПб.: Союз, 2004. – 181с.
5. Поваляева М.А. Профилактика нарушений письменной речи у детей старшего дошкольного возраста / М.А. Поваляева, Т.Н.Голубцова. – Ростов-на-Дону: Финт, 1999. – 243с.

6. Сєдих Н. Специфічні порушення письма / Н.Сєдих. // Початкова освіта – 2006. – т №10. – С. 14-15.